

Mystics and Sufis of Iranian Descent in India, According to Ibn Battuta's Renowned Travelogue

Reza Rezaei¹ | Parisa KarimianZadeh²

1. Corresponding Author: Assistant professor of Arabic Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran, Email: rezaei@lihu.usb.ac.ir
2. Ph.D. Student of History, University of Ferdowsi Mashhad, Iran.

Article history: Received 11 March 2023;

Received in revised form 27 May 2023;

Accepted 28 May 2023

Abstract

As an active Islamic movement in the subcontinent, Sufism played a significant role in the spread of Islam and Islamization of the people of India. The Sufis also created a positive interaction with the people of the subcontinent by using the methods of spiritual conduct and respect for the customs and traditions of the people of the subcontinent and in this way, they were able to attract many people to them. Among the most important Sufis of the subcontinent were Iranian Sufis and mystics who took the path of the subcontinent for several reasons and settled there. Among the reliable sources that identify as many Iranian Sufis of the subcontinent as possible and provide valuable information in the field of Iranian mysticism and Sufism, as well as a rich source for knowing more Iranian mystics who have stayed in India; It is considered to be Ibn Battuta's travelogue. He mentions many mystics, Sufis, jurists and scientists of that time who were Iranians, and he refers to them as “men of God”, “guardian of God”, “saints of God” and “sheikhs”. First, he recounts their genealogy to the reader as much as possible, and then gives explanations about their life, deeds, virtues and history, in general, the way of conduct, worship and fasting, the way of wearing clothes and cloaks and its customs, mystical virtues, leaving ties. Worldliness, seclusion and seclusion, giving and feeding the poor, and he mentioned the age of mystics, which sometimes exceeds 140 years or even 200 years, is one of the most important and prominent points that Ibn Battuta pays attention to in his travelogue. His travelogue provides information about leaving the ties of Iranian mystics of Indian origin, which is unique and worthy of attention. In some cases, his travelogue completes the historical information related to Iranian mystics and Sufis.

Keywords: Travelogue, Ibn Battuta, Sufism, Iranian mystics of India.

1. Introduction

The expansion of the territory of Islamic lands and the flourishing of the economic and cultural situation of Muslims in the third to eighth centuries of Hijri led to the increase in travel and travel writing. Today, travelogues are one of the first-hand sources in historical, geographical, and social studies (Agha Babaei Castle, 2017: 56) and are also considered a suitable source for studying and researching mysticism and Sufism.

After the Mongol attack, the spirit of Iranians was defeated and the need for soothing words and considering the affairs of the hereafter and the world as nothing and the belief in fate and destiny and that everything that comes from a friend is good, led to the spread of Sufism (Shamisa, 1376: 194). Orientalists and foreign researchers have stated in the derivation of the word Sufi that: the word Sufi

may have been derived from the word Sophia, which in Greek means loving and demanding, or it may have been derived from this word due to the similarity of Sufism to Theosophy. (Goharin, 1376: 5.)

Ibn Battuta started his journey from Morocco and after traveling to Mecca and staying there for several years, he passed through Yemen and the coast of Africa, Oman and the islands of the Persian Gulf and after returning to Mecca again, he went to Khorasan via Turkey and Russia. Then he traveled to India and China and on his way back, he took the road to Africa and traveled from the east to the northwest of this continent and finally returned to Morocco in 754 A.H. (Ibn Battuta, 1376: 10-30) This long-traveled path tells of an important and fruitful journey and the creation of an expensive travelogue of Ibn Battuta. Among the descriptions that Ibn Battuta gives of the customs and cultures of different cities and countries, he also mentions many scholars and Sufis and mentions their visits and visits. One of the Iranian groups immigrating to India were mystics and Sufis who for some reason preferred to go to the subcontinent rather than stay in Iran. In Sufism books, its sects are classified into 34 types. Since the cultures of Iran and the subcontinent have long been connected through common intellectual, racial, cultural, artistic, linguistic and commercial links; As much as Iranians borrowed from Indian culture, art and philosophy, they also brought many benefits to the people of that region in various fields. The migration of Iranians, especially scholars and Sufis, to India expanded significantly under the influence of some factors, including the welcome and support of the Pashas of India.

1.1. Detailed Research Method

This article is written in a descriptive-analytical way, relying on library sources.

2. Discussion

Ibn Battuta, nicknamed Shams al-Din and Badr al-Din in 703 AH. He was born in the city of Tangier, Morocco, and in 779 AH. He died there (Albustani, 1986: 194). Krachowski believes that his origin is from the Levate Berbers, which in the Berber language was called "Elwaten". Battuta is related to the Berber people. Levati's relationship is a sign of non-Arab descent and Tangji indicates Ibn Battuta's relationship with his hometown of Tangier (Krachovski, 1376: 330). He studied in his hometown and learned jurisprudence based on Maliki's jurisprudence so that he became a judge from his youth and even during his travels. His life was contemporary with the life of Ibn Khaldun. In the beginning, he was an unknown and unknown man and gradually he gained a lot of fame and reputation. At the age of 22, he traveled to Sang and left his hometown to visit the house of God and the shrine of the Prophet. During thirty years, Ibn Battuta visited different countries and regions such as Maghreb, Egypt, Syria, Iran, Iraq, Russia, Constantinople, Khwarezm, Khorasan, Afghanistan, India, etc. and finally returned to Morocco in 754. (Ibn Battuta, 1376: 10-30). On his return, after three months, he wrote his travel memoirs. The result of these memories is a travelogue called *Tuhfa al-Nazar fi Ghareeb al-Amsar wa Ajaib al-Safar*, which is better known as Ibn Battuta's Journey.

His travelogue is very valuable information about customs, historical, social, economic events as well as geographic, political and religious information of an important period of Islamic culture and civilization and other human races (Qoob et al., 2017: 598). Also, the valuable information that is included in his reports plays a prominent role in explaining the social interactions between Persian and Indian culture in the first half of the 8th century AH (Rezaei and Sheikh, 2014: 66). What distinguished this traveler's travelogue from other travelogues of the era of Islamic civilization is his way of expression and the right choice of events (Qalaa Aghababaei, 2017: 50). He spoke not only about places of pilgrimage, historical monuments, architectural styles, scholars and Sufis, schools and educational places, the status of women, the status of the economy, the administrative and financial system, the status of various courts, sultans and rulers, judges, court customs and... , but also paid special attention to people's public life, customs, food and clothing, beliefs and opinions and their culture in general (Parvini and Kanjurian, 2018: 20). And all these matters are provided to the reader in a simple, eloquent and natural language and the use of common words and terms of that era in an attractive way; Therefore, "his book, in which human beings are paid more attention than geographical places, is a unique example as a report of the Islamic and Eastern society of the 14th century AD" (Krachovski, 2016: 340). Unlike many authors of his time who easily ignored the huge mass of people, he paid special attention to ordinary people. His travelogue is a historical and unique document that has been able to show the influence of Iranian elders not only in the Islamic world but also outside the Islamic borders. In such a way that you can see Iranian names everywhere and the

influence of Iranian culture and literature. Elders and mystics from Egypt to the Far East were mainly Iranian, and the names of scholars, scientists, jurists and Sufis were followed by Isfahani, Tabari, Tabrizi, etc. Persian language and literature had spread so much in other countries that it was considered the official language in India (Ibn Battuta, 1376: 15-30). He finally passed away after 30 years of traveling in different lands in 799 A.H. in his hometown of Tangier (Agha Babaei Castle, 2017: 52).

3. Conclusion

As an active Islamic movement in the subcontinent, Sufism played a significant role in the spread of Islam and Islamization of the people of India. The Sufis also created a positive interaction with the people of the subcontinent by using the methods of spiritual conduct and respect for the customs and traditions of the people of the subcontinent, and in this way they were able to attract many people to them. Among the most important Sufis of the subcontinent were Iranian Sufis and mystics who took the path of the subcontinent for several reasons and settled there. Among the reliable sources that identify as many Iranian Sufis of the subcontinent as possible and provide valuable information in the field of Iranian mysticism and Sufism, as well as a rich source for knowing more Iranian mystics who have stayed in India; It is considered to be Ibn Battuta's travelogue. He mentions many mystics, Sufis, jurists and scientists of that time who were Iranians, and he refers to them as "men of God", "guardian of God", "saints of God" and "sheikhs". First, he recounts their genealogy to the reader as much as possible, and then gives explanations about their life, deeds, virtues and history, in general, the way of conduct, worship and fasting, the way of wearing clothes and cloaks and its customs, mystical virtues, leaving ties. Worldliness, seclusion and seclusion, giving and feeding the poor, and he mentioned the age of mystics, which sometimes exceeds 140 years or even 200 years, is one of the most important and prominent points that Ibn Battuta pays attention to in his travelogue. His travelogue provides information about leaving the ties of Iranian mystics of Indian origin, which is unique and worthy of attention. In some cases, his travelogue completes the historical information related to Iranian mystics and Sufis.

4. References

- Abbas Razavi, S. A. (2010). Sufism in the Indian Subcontinent, translated by Ali Aghanouri, **Ethnicities and Religions**, 4(15): 134-154.
- Agha Babaei Ghaleh, Z. (2017). A comparative study of the travelogues of Ibn Battuta and Ibn Jubayr. *Development of History Education*, 20(2): 50-56.
- Albustani, F. A. (1986). **Al-Rva'e**, Beirut: Dar Al Mashreq.
- Amiri, K. (1995). **Persian language and literature in India**, Tehran, Publications of the Persian Language and Literature Development Council.
- Atai, A. (2012). **The role and position of Mirshamsuddin Iraqi in the expansion of Shiism in Kashmir based on Tuhfa Al-Ahbab**, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, comprehensive portal of humanities.
- Attar, F. (1987). **Tadzkire al-Awliya**, by Mohammad Istilami, Tehran.
- Chand, T. (1995). **The influence of Islam in Indian culture**, translated by Ali Pirnia and Ezzeddin Osmani, Tehran: Pazhang.
- Chaudhry, Sh. (2000). The course of Sufism and mysticism from Iran to the subcontinent and the contribution of mystics of Tabriz to it, Sheikh Jalaluddin Tabrizi, **Journal of Faculty of Literature and Humanities of Tabriz University**, 177: 102-61.
- Chaudhry, W. (2005). The spread of Sufism and mysticism in the subcontinent and the Persian language in the seventh century by Cheshtiyeh, **Religions and Mysticism**, 4(11): 13-33.
- Chowdhury, M. (1971). **The influence of Iranian Sufis in the subcontinent of Pakistan and India, a collection of essays on the spiritual influence of Iran in Pakistan**, Jafar Ghasemi, The spiritual influence of Iran in Pakistan, Bibi: Punjab Endowment Department, Lahore.
- Dadkhah, H., and Gholami K. (2012). **Comparative study of Nasser Khosrow and Ibn Battuta's travelogue**, 6th Literary Research Conference, 1-22.
- Erfani Vahad, F., Vasegh Abbasi, A; Mashhadi, M. A. (2014). Murshidiyah and its reflection in the subcontinent, **Subcontinent researches**, 7(23): 77-96.

- Ganji, N., and Eshraghi, F. (2013). Image of Iran and Iranians in Ibn Battuta's travelogue. **Kaushnameh Journal of Comparative Literature**, 15: 157-180.
- Goharin, S. S. (1997). **Description of Sufism terms**, first volume, second edition, Tehran: Zovar Publications.
- Gubol, E., Radmard, A., and Shariatpanah, Z. (2017). Imagination of women in Ibn Battuta's travelogue. **Women in Culture and Art (Women's Studies)**, 4: 595-612.
- Hashempour Sobhani, T. (1998). **A look at the history of Persian literature in India**, first edition, Tehran: Secretariat of the Council for the Development of Persian Language and Literature.
- Hindushah Estrabadi, M. Q. (1999). **Tarikh Ferishte**, along with corrections and notes by Mohammad Reza Nasiri, Tehran: Association of Cultural Heritage and Heritage.
- Ibn Battuta (Al-Lawati al-Tanji), M. (1407 A.H.). **Ibn Battuta's Journey: The Gift of Al-Nazar Fi Ghareeb al-Amsar and the Wonders of Travels**. Compilation and compilation: Al-Sheikh Mohammad Abd al-Monaim al-Arian, 2 volumes, Beirut: Dar al-Hiya al-Uloom.
- Ibn Battuta. (1997). **Ibn Battuta's travel book**. Translated by Mohammad Ali Mohad, 2 volumes, 6th edition, Tehran: Sepehr Naqsh.
- Jabri Nasab, N. (2009). Migration of Iranians to India, Sistan and Baluchistan University Subcontinent Studies researches, 1(1): 25-65.
- Krachkovsky, I. Y. (1997). **The history of geographical writings in the Islamic world**. Translated by Abolqasem Payandeh, first edition, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
- Mahmoud, S. F., Abedi, S. W. A. (2001). **The history of Persian literature, in the subcontinent**, translated by Maryam Natiq Sharif, Tehran: Rahnamon.
- Mohammadi Afshar, H. (2009). A Journey in Mystical Prose Texts, **Persian Language and Literature Research**, 14: 27-50.
- Montazeri, M., Pazouki, Sh., and Esfandiar, M. R. (2021). Typology of relations between Sufis and Hindus from the middle period to the Gurkan dynasty of India, **journal of Research of Religions**, 15(30): 240-264.
- Parvini, K., Kanjuri, A. (2009). Examining Ibn Battuta's travelogue from the perspective of comparative literature, **Comparative Literature Journal**, 1(1): 37-19.
- Rezaei, R., Sheikh, M. (2014). Persian language in India based on Ibn Battuta's considerations; Based on the book Tohfa Al-Nazar Fi Gharaib al-Amsar wa Ajaib al-Asfar, known as the journey of Ibn Battuta. **Sistan and Baluchistan University Peninsula Studies**, 7(24): 47-67.
- Shamisa, S. (1997). **Poetry Stylogy**, third edition, Tehran, Ferdous Publications.
- Sheikh Attar, A. (2002). **Religion and Politics: The Case of India**, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.
- Taheri, S. M. (2010). Investigation of Sufism in the subcontinent, **Subcontinent Researches**, 2(5): 54-29.
- Yektai, M. (1974). **Influence of Iranian and Islamic culture and civilization in India and Pakistan**, Tehran, Iqbal.

Cite this article Rezaei, Reza., KarimianZadeh, Parisa. (2024). Mystics and Sufis of Iranian Descent in India, According to Ibn Battuta's Renowned Travelogue. *Journal of Subcontinent Researches*, 16(46), 45-60. DOI: [10.22111/jsr.2023.45122.2330](https://doi.org/10.22111/jsr.2023.45122.2330)

عرفان صوفیان ایرانی تبار هند از منظر تحفة النظار فی غرائب الأمصار و عجائب الأسفار

رضا رضایی^۱ | پریسا کریمیان زاده^۲

۱. نویسنده مسئول: دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران، ایمیل: rezaei@lihu.usb.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

چکیده

سفرنامه ابن بطوطه (۷۰۳-۷۷۹ ه.ق) علاوه بر اینکه منبعی غنی به لحاظ تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، جغرافیایی و... است؛ در بردارنده اطلاعات ارزشمندی پیرامون تصوف و عرفان عارفان قرن هشتم است که می تواند به شناخت بیشتر علمای تصوف و نیز روش و طریقت سیروسلوک آنها کمک شایانی کند. در حوزه عرفان و تصوف در سفرنامه ابن بطوطه مطالعه ای جدی صورت نگرفته است؛ بر این مبنا پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه ای در پی اثبات همین ادعاست که تصوف عرفای ایرانی الاصل هند را در سفرنامه ابن بطوطه بررسی و تحلیل کند. دستاوردهای پژوهش حاکی از آن است که سفرنامه ابن بطوطه می تواند تصویری شفاف از عرفان و تصوف شیوخ و عرفای ایرانی سده هشتم که در هند می زیسته اند، ارائه کند؛ زیرا ابن بطوطه در طول سفر خود از شخصیت های بسیاری در این زمینه نام می برد و طریقت آنان را با زبانی ساده و صریح بیان می کند که در دیگر کتب عرفانی کمتر به چشم می خورد. ابن بطوطه از عرفا و شیوخ این دوره با نام «ولی خدا»، «اولیاء الله»، «مرد خدا» و... یاد می کند. سیر و سلوک عرفانی، عبادت و روزه داری، بخشش، کرامات و... ویژگی بارز آنهاست.

واژه های کلیدی: سفرنامه، ابن بطوطه، تصوف، عرفای ایرانی هند

۱- مقدمه

گسترش قلمرو سرزمین های اسلامی و شکوفایی اوضاع اقتصادی و فرهنگی مسلمانان در سده های سوم تا هشتم هجری موجب شد که سفر و به دنبال آن سفرنامه نویسی افزایش یابد. امروزه سفرنامه ها یکی از منابع دست اول در مطالعات تاریخی، جغرافیایی، اجتماعی هستند (قلعه آقابابایی، ۱۳۹۷: ۵۶) و نیز منبع مناسبی برای مطالعه و تحقیق پیرامون عرفان و تصوف به شمار می روند.

بعد از حمله مغول روحیه ایرانیان شکست خورده و احتیاج به سخنان آرام بخش و توجه به امور اخروی و دنیا را هیچ و پوچ انگاشتن و اعتقاد به قضا و قدر و اینکه هرچه از دوست می رسد نیکوست، باعث رواج تصوف شد (شمیسا، ۱۳۷۶: ۱۹۴). مستشرقین و محققان خارجی در اشتقاق واژه «سوفی» آورده اند که: ممکن است لفظ صوفی از واژه سوفیا (SOPHIA)

مطالعات شبه قاره، دوره ۱۶، شماره ۴۶، ۱۴۰۳، صص ۶۰-۴۵.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۷

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰

استناد: رضایی، رضا؛ کریمیان زاده، پریسا. (۱۴۰۳). عرفان صوفیان ایرانی تبار هند از منظر تحفة النظار فی غرائب الأمصار و عجائب الأسفار، مطالعات شبه قاره، ۱۶(۴۶)، ۶۰-۴۵.

DOI: [10.22111/jsr.2023.45122.2330](https://doi.org/10.22111/jsr.2023.45122.2330)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© رضایی، رضا؛ کریمیان زاده، پریسا.

گرفته شده باشد که در زبان یونانی به معنی دوستدار و خواستار و نظایر آنست یا به علت تشابه تصوف به تئوسوفیا از این کلمه مشتق شده باشد (گوهرین، ۱۳۷۶: ۵).

ابن بطوطه سفر خود را از مراکش آغاز می‌کند و پس از سفر به مکه و چند سال اقامت در آنجا، از یمن و سواحل آفریقا، عمان و جزایر خلیج فارس می‌گذرد و پس از بازگشت مجدد به مکه، از راه ترکیه و روسیه به خراسان می‌رود و سپس به کشور هند و چین سفر می‌کند و در راه بازگشت، راه آفریقا را گرفته، از شرق تا شمال غرب این قاره را طی طریق می‌کند و سرانجام در سال ۷۵۴ ه.ق به مراکش برمی‌گردد (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۱۰-۳۰). این مسیر طولانی طی شده، حکایت از سفری مهم و پر بار و رقم‌زدن سفرنامه‌ای گرانمایه از ابن بطوطه دارد. در میان توصیفات که ابن بطوطه از آداب و رسوم و فرهنگ‌های مختلف شهرها و کشورها ارائه می‌کند، از علما و صوفیان زیادی نیز یاد کرده، از زیارت و دیدار آنان سخن به میان می‌آورد. یکی از گروه‌های ایرانی مهاجر به هند، عرفا و صوفیانی بودند که به دلایلی رفتن به شبه‌قاره را بر ماندن در ایران ترجیح دادند. در کتب تصوف، فرقه‌های آن را تا ۳۴ گونه دسته‌بندی می‌کنند. از آنجا که فرهنگ ایران و شبه‌قاره از دیرباز به واسطه پیوندهای مشترک فکری، نژادی، فرهنگی، هنری، زبانی و بازرگانی در ارتباط بوده‌اند، ایرانیان به همان اندازه که از فرهنگ، هنر و فلسفه هند وام گرفتند، بهره‌های بسیاری در عرصه‌های مختلف به مردم آن سامان نیز رسانده‌اند. مهاجرت ایرانیان به‌ویژه علما و صوفیان به هند تحت‌تأثیر پاره‌ای از عوامل، از جمله استقبال و حمایت پادشاهان هند از مهاجران، گسترش قابل‌توجهی یافت.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

با توجه به موضوع نوشتار حاضر، سؤال اصلی مطرح شده این است که عرفان و تصوف عرفای ایرانی‌الاصل هند در سفرنامه ابن بطوطه چگونه انعکاس یافته است؟ ابن بطوطه با اطلاعات ارزشمندی که در زمینه عرفان و تصوف ایرانی ارائه می‌کند، منبعی غنی برای شناخت بیشتر عرفای ایرانی که در هند اقامت داشته‌اند، به حساب می‌آید. او در سفرنامه‌اش به کرامات و سرگذشت آنان، طریقت سیر و سلوک، عبادت و روزه‌داری، شیوه لباس و خرقه‌پوشیدن و آداب آن، کرامات عرفانی، ترک تعلقات دنیوی، گوشه‌گیری و عزلت، بخشش و اطعام مساکین اشاره می‌کند.

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

پرداختن به عرفای ایرانی هند در سفرنامه ابن بطوطه در نوع خود موضوع جدیدی است که از دید پژوهشگران مغفول مانده و تاکنون تحقیقی در ارتباط با آن صورت نگرفته است؛ بنابراین انجام این پژوهش می‌تواند گوشه‌ای از سیره و طریقت عارفان ایرانی در شبه‌قاره را روشن سازد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

در موضوع مورد پژوهش تنها در برخی از مقالات اشارات اندکی به عرفا و صوفیان ایرانی به هند شده است. عباس رضوی در مقاله‌ای با عنوان «تصوف در شبه‌قاره هند» (۱۳۸۹) به بررسی چگونگی ورود و بیان عقاید فرقه‌ها و طریقت‌های تصوف پرداخته است. جابری‌نسب در پژوهشی با عنوان «مهاجرت ایرانیان به هند» (۱۳۸۸) به گروهی از عرفا و صوفیان ایرانی اشاره می‌کند که به هند مهاجرت کرده‌اند. عطایی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «نقش و جایگاه میرشمس‌الدین عراقی در گسترش تشیع در کشمیر» به مهاجرت عده‌ای از صوفیان و عرفای ایرانی اشاره کرده و نتیجه گرفته که مهاجرت عرفای ایرانی آثار

عمیق‌تر و پایدارتری بر سرزمین هند داشته است. منتظری و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «گونه‌شناسی روابط صوفیان با هندوها از دوره میانه تا سلطنت گورکانیان هند» به صوفیان ایرانی مهاجر به هند و اقدامات صورت گرفته توسط آنان در شبه‌قاره اشاره می‌کنند. چوهدری (۱۳۷۹) نیز به سیر تصوف و عرفان از ایران به شبه‌قاره همت گماشته است. کاظمی و عزیزی (۱۳۸۹) در تحقیق خود با عنوان «ژئو کالچر ایرانی در شبه‌قاره هند گستره جغرافیایی نفوذ فرهنگی و تمدنی ایران» بخشی را به صوفیان ایرانی در هند اختصاص داده‌اند. عالمی (۱۳۹۱) هم در پژوهش خود با عنوان، «ملوک بهمنی و جایگاه تشیع در دکن» اشاراتی به صوفیان و تأثیرگذاری آن‌ها بر تشیع هند داشته است. طاهری (۱۳۸۹) نیز با بررسی «جریان تصوف در شبه‌قاره» به بررسی تاریخی تصوف در گسترش اسلام در شبه‌قاره پرداخته است. این تحقیق از بُعد تاریخی قابل‌ارزش است؛ زیرا این بطوطه هر آنچه ذکر می‌کند، به چشم دیده و این موضوعی است که سندیت و جنبه استنادی تاریخی ارزشمندی را به تحقیق پیش‌رو می‌بخشد؛ از طرف دیگر برخی شخصیت‌های مذکور در این سفرنامه در سایر منابع مربوط به عرفان و تصوف جایشان خالی است و سفرنامه این بطوطه برخی حلقه‌های مفقوده در مطالعات تصوف و عرفان در بازه زمانی مورد تحقیق را تکمیل می‌کند.

۲- چرایی انتخاب هند و علل مهاجرت

فتح سند و ورود بسیاری از مسلمانان و استقرار دائمی آن‌ها در سند، زمینه تعامل بیشتر آنان و ساکنان شبه‌قاره را فراهم کرد. همچنین به علت همسایگی ایران و هند، بسیاری از دستاوردهای علم و فرهنگ به سرعت بین ایران و هند مبادله می‌شد. از طرف دیگر دو کشور دارای مشترکات فرهنگی، تاریخی و نژادی زیادی بوده‌اند که انجام آسان‌تر روابط فرهنگی یا سیاسی را برای آنان ممکن می‌ساخت. پس از ورود اسلام به ایران، این کشور پل ارتباطی بین شبه‌قاره هند و دیگر مناطق و مراکز اسلامی شد. ایرانیان از طبقات مختلف در طول دوره‌های تاریخی چه به صورت گروهی و چه به صورت جمعی به هند مهاجرت کرده‌اند. این مهاجرت‌ها بیشتر در دوره‌هایی همچون: حمله اعراب به ایران، یورش غزنویان، تهاجم مغولان و دوره صفویه بوده است (جابری‌نسب، ۱۳۸۸: ۲۹). انگیزه‌های اصلی افراد برای مهاجرت به هند عبارت‌اند از:

۱. کسانی که به سبب جو اختناق حاکم یا به سبب اختلافات مذهبی موجود در ایران و شهرت آزاداندیشی در دیار هند رنج سفر را به جان خریدند و راهی آن سرزمین شدند.
۲. عارفان و صوفیانی که عناصر فکری و فلسفی آن‌ها را به دنیای اسرارآمیز و پر رمز و راز هند دعوت کرد یا برخی دیگر که به واسطه گرایش دربارهای سلاطین هند به اسلام، جلای وطن کرده، به سرزمین هند مهاجرت کردند.
- ثروت و آبادانی و همچنین طمع در رسیدن به جاه و مقام، سبب مهاجرت عده‌ای به هند شد؛ چنانکه برخی از ایرانیان به مقامات بالای درباری رسیده و از این طریق به ثروت زیادی دست یافتند (عطایی، ۱۳۹۲: ۲۲۵)؛ همچنین فراوانی نعمت، زمینه‌های مناسب بازرگانی، اشاعه اسلام، هنرپروری سلاطین و امرای مسلمان و احراز مقامات دولتی در علل مهاجرت ایرانیان به هند مؤثر بوده است (امیری، ۱۳۷۴: ۱۰۸).

۳- ورود اسلام به شبه‌قاره و گسترش تصوف

از سده اول هجری، اسلام به شبه‌قاره راه یافت و از سده دوم هجری عده‌ای از مترجمان و قاریان قرآن به هند راه یافتند. ابوحفص بن صبیح الاسدی البصری از تابعین و محدثان سده دوم، در سال ۱۶۰ هجری از راه بلوچستان به هند رفت (یکتایی، ۱۳۵۳: ۱۲۵). به باور برخی از محققان غربی و اندیشمندان هندی، اسلام از طریق فتوحات نظامی به این سرزمین راه یافته است؛ اما با یک بررسی در جریان تاریخی ورود اسلام به شبه‌قاره می‌توان این ادعا را رد کرد.

به‌طور کلی مسلمانان شبه‌قاره به دو دسته تقسیم می‌شوند: دسته اول مسلمانان، از اعقاب بیگانگانی هستند که همراه ملازمان و لشکریان عرب، ترک و... وارد این سرزمین شدند و مهاجرت آن‌ها جمعی و گروهی نبوده است. دسته دوم مسلمانان، از اعقاب بومیانی هستند که به انگیزه‌های گوناگون و به شیوه‌های مختلف به اسلام گرویدند. گروه اول که تعداد آن‌ها زیاد نبود، از صاحب‌منصبان قدرت و طبقات بالای اجتماع بودند و به دلیل مشارکت در قدرت یا اطاعت از طبقه حاکم اسلام آوردند. گروه دوم توده مردم را دربرمی‌گرفت؛ گروهی که راه‌حل مقبولی برای سؤالات اساسی زندگی خود نیافته بودند، در اثر معاشرت با مسلمانان مهاجر که اغلب آن‌ها بازرگان و دریانورد بودند، شیفته آموزه‌های عملی اسلام شدند و به اسلام ایمان آوردند. سومین گروه نیز در اثر آشنایی با صوفیان مهاجری که از ایران و ماوراءالنهر به شبه‌قاره مهاجرت کرده و تصوف و عرفان اسلامی را با لحنی ساده و قابل فهم بیان می‌کردند، به اسلام گرویدند (شیخ عطار، ۱۳۸۱: ۱۸۴-۱۸۵)؛ صوفیانی که تبلیغ دین اسلام را از وظایف دینی خود می‌دانستند (منتظری و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۴۶).

به نظر می‌رسد تصوف در نیمه سده پنجم هجری، ابتدا در اطراف مولتان شکل گرفته باشد و اولین صوفی ساکن در این ناحیه، شیخ صفی‌الدین کازرونی از کازرون فارس است. فتوحات سلطان محمود در مولتان سبب شهرت این شهر در آن روزگاران شد و صوفیان درصدد برآمدند تا هم برای تبلیغ و هم یافتن مرید به این سرزمین مهاجرت کنند. «صوفیه در هند رسالت خود را تأمین سعادت معنوی می‌دانستند و معتقد بودند حکومت دینی برعهده آن‌هاست» (هاشم‌پور سبحانی، ۱۳۷۷: ۱۸۰).

ابوالحسن علی بن عثمان هجویری معروف به داتا گنج‌بخش، صاحب کتاب «کشف‌المحجوب»، صوفی معروفی است که در دوره غزنویان به هند رفته است (یکتایی، ۱۳۵۳: ۱۲۴). البته پیش از وی شیخ ابواسحاق کازرونی و ابوابراهیم اسماعیل بخاری از دیگر صوفیان مشهوری هستند که به شبه‌قاره رفته بودند (چوهدری، ۱۳۸۴: ۱۴). پس از هجویری هم صوفیان دیگری به آن سرزمین رفتند و به روش‌های گوناگون به گسترش آموزه‌ها و تعلیمات صوفیانه پرداختند و با سخنان و دستورات خود سبب جذب هزاران تن به تعالیم خود شدند؛ اما آنچه که سبب مهاجرت صدها صوفی و عارف ایرانی به شبه‌قاره شد، حملات ویرانگر مغولان به ایران بوده است (چوهدری، ۱۳۷۹: ۶۲). صوفیانی همچون قاضی حمیدالدین ناگوری، شیخ بهاء‌الدین زکریای مولتانی، شیخ فریدالدین گنج شکر، شیخ ابوعلی قلندر، خواجه معین‌الدین چشتی، شیخ نظام‌الدین اولیای دهلوی، شیخ جلال مخدوم جهان گشت، شیخ نور قطب عالم، مخدوم شاه نقی و شیخ محمد گیسو دراز، در این دوره از ایران به هند مهاجرت کردند (جابری‌نسب، ۱۳۸۸: ۳۵).

صوفیان ایرانی با شعار برابری و آزادی در اسلام (چند، ۱۳۷۴: ۱۹۲)، داشتن روحیه تساهل و تسامح (هندوشاه استرآبادی، ۱۳۷۸: ۱۰۶) و استفاده از صفای باطن و سلوک انسانی و معنوی در تبلیغ اسلام که در آن زور و اجباری نبود (چوهدری، ۱۳۵۰: ۳)، هم سبب گسترش اسلام در شبه‌قاره شدند و هم به رونق و رواج زبان فارسی کمک شایان توجهی کردند؛ به‌گونه‌ای که «زبان فارسی رواج عمومی یافت و در ادامه با قدرت‌گرفتن بابریان، حمایت از شعر و زبان فارسی از سوی حاکمان باعث شد که همه شهرهای هند و پاکستان، مهد ادب فارسی شود» (محمود، ۱۳۸۰: ۴۱۴).

۴- مختصری درباره سفرنامه ابن بطوطه

ابن بطوطه، ملقب به شمس‌الدین و بدرالدین در سال ۷۰۳ ه.ق در شهر طنجه مراکش به دنیا آمد و در سال ۷۷۹ ه.ق در همانجا وفات یافت (البستانی، ۱۹۸۶: ۱۹۴). کراچکوفسکی معتقد است که اصل او از بربرهای لواته است که در زبان بربری آن را «الواتن» می‌خواندند. بطوطه با قوم بربر ارتباط دارد. نسبت لواتی نشانی از تبار غیر عربی و طنجی نشان‌دهنده رابطه ابن بطوطه با زادگاهش طنجه است (کراچکوفسکی، ۱۳۷۶: ۳۳۰). او در زادگاهش به تحصیل پرداخت و فقه را براساس فقه مالکی چنان فراگرفت که از روزگار جوانی و حتی در سفرهایش عهده‌دار منصب قضا و داوری شد. زندگی وی معاصر با زندگی

ابن خلدون بوده است. وی در آغاز مردی گمنام و ناشناخته بود و رفته رفته شهره و آوازه بسیار پیدا کرد. او در ۲۲ سالگی آهنگ سفر کرد و زادگاهش را به قصد زیارت خانه خدا و مرقد پیامبر ترک کرد.

ابن بطوطه در مدت سی سال از کشورها و مناطق مختلفی همچون مغرب، مصر، سوریه، ایران، عراق، روسیه، قسطنطنیه، خوارزم، خراسان، افغانستان، هند و... دیدن کرد و سرانجام در سال ۷۵۴ ه.ق به مراکش بازگشت (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۳۰-۱۰). وی در بازگشت و پس از سه ماه مداومت، شرح خاطرات سفر خود را به نگارش درآورد. ماحصل این خاطرات، سفرنامه‌ای به نام «تحفة النظار فی غرائب الأمصار و عجائب الأسفار» است که بیشتر به نام «رحله ابن بطوطه» شهرت یافته است.

سفرنامه او به دلیل دربرداشتن اطلاعاتی بسیار ارزشمند در مورد آداب و رسوم، رخدادهای تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و نیز اطلاعات جغرافیایی، سیاسی و مذهبی دوره مهمی از فرهنگ و تمدن اسلامی و دیگر اقوام بشری است (قبول و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۹۸) و همچنین اطلاعات گران‌قیمتی که در لابه‌لای گزارش‌های وی آمده است، نقش بارزی در تبیین تعاملات اجتماعی بین فرهنگ فارسی و هندی در نیمه اول قرن هشتم هجری ایفا می‌کند (رضایی و شیخ، ۱۳۹۴: ۶۶). چیزی که سفرنامه این جهانگرد را از دیگر سفرنامه‌نویسان عصر تمدن اسلامی ممتاز کرده، شیوه بیان او و انتخاب درست رویدادهاست (قلعه آقابابایی، ۱۳۹۷: ۵۰).

او نه تنها از اماکن زیارتی، آثار تاریخی، سبک معماری، علما و صوفیان، مدارس و اماکن آموزشی، وضعیت زنان، وضعیت اقتصاد، نظام اداری و مالی، وضعیت دربارهای مختلف، سلاطین و حکمرانان، قضات، آداب و رسوم درباری و... سخن گفته؛ بلکه به زندگی عامه مردم، آداب و رسوم، خوراک و پوشاک، باورها و عقاید و به‌طور کلی فرهنگ آنان نیز توجهی خاص داشته است (پروینی و کنجوریان، ۱۳۸۸: ۲۰). و تمام این امور را با زبانی ساده و شیوا و طبیعی و استفاده از واژه‌ها و اصطلاحات رایج آن عصر به‌گونه‌ای جذاب در اختیار خواننده قرار می‌دهد؛ بنابراین «کتاب وی که در آن به انسان‌ها، بیش از محل‌های جغرافیایی توجه شده است، به‌عنوان گزارشی از جامعه اسلامی و شرقی قرن چهاردهم میلادی نمونه‌ای منحصر به فرد است» (کراچکوفسکی، ۱۳۷۶: ۳۴۰). وی برخلاف بسیاری از مؤلفان زمان خود که از توده عظیم مردم به‌راحتی چشم‌پوشی می‌کردند، به مردم عادی توجهی ویژه داشته است.

سفرنامه وی، سند تاریخی و منحصر به فردی است که توانسته به‌خوبی نفوذ بزرگان ایرانی را نه تنها در عالم اسلام بلکه در خارج مرزهای اسلامی نیز نشان دهد؛ به‌گونه‌ای که می‌توان در همه‌جا نام ایرانی و آثار نفوذ فرهنگ و ادب ایرانی را مشاهده کرد. مشایخ و عرفا از مصر گرفته تا خاور دور، عمدتاً ایرانی بوده‌اند و به‌دنبال نام علما، دانشمندان، فقیهان و صوفیان نسبت اصفهانی، طبری، تبریزی و... می‌آمد. زبان و ادب فارسی چنان گسترشی در سرزمین‌های دیگر یافته بود که در هند زبان رسمی تلقی می‌شد (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۳۰-۱۵). او سرانجام بعد از ۳۰ سال گشت و گذار در سرزمین‌های مختلف، در سال ۷۹۹ ه.ق در زادگاهش طنجه دیده از جهان فروبست (قلعه آقابابایی، ۱۳۹۷: ۵۲).

۵- ابن بطوطه؛ عرفا و صوفیان ایرانی هند

«مشایخ، به‌واسطه درجه ارشاد و راهنمایی، چون ستارگان هدایت مریدان را از گمراهی حفظ می‌کنند و به سر منزل مقصود می‌رسانند. پس باید سالک چه مبتدی، چه منتهی، جهت زیارت و خدمت به انسان کامل، شرق و غرب جهان را ببیماید و از وی مدد گیرد» (محمدی افشار، ۱۳۸۸: ۴۳). از همین‌رو زیارت مشایخ یکی از انگیزه‌های سفر در سفرنامه‌هاست. ابن بطوطه نیز در سفر به هند به قصد دیدار و ملاقات صوفیان، در سفرنامه خود نام بسیاری از عارفان، صوفیان، فقیهان و دانشمندان آن روزگار را که ایرانی تبار بوده‌اند و به دلایل مختلف به سرزمین‌های دیگر مهاجرت کرده‌اند، آورده است (گنجی و اشراقی،

۱۳۹۳: ۱۶۲). او همچنین نام تعدادی از بزرگان و مشاهیر قرن هشتم را که شخصاً به دیدار آن‌ها رفته است، ذکر می‌کند (دادخواه و غلامی، ۱۳۹۱: ۱۲؛ ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۲۶-۲۷).

ابن بطوطه در شهر محله‌الکبیره در مورد دیدار خود با قاضی‌القضات شهر به نام عزالدین بن الأشموئین می‌گوید:

«با نائب قاضی، فقیه ابوالقاسم بن بنون نالکی تونسی و شرف‌الدین الدمیری قاضی محله منوف به دیدار او رفتیم و یک روز در خانه او ماندیم. در ضمن مذاکراتی که داشتیم، سخن از اولیا به میان آمد، او گفت در فاصله یک روزه راه از محله‌الکبیره آبادی‌های بُرُس و نَسْترو واقع شده که اقامتگاه اولیا و صلحا است و قبر شیخ مرزوق که صاحب کشف و کرامات بوده، در آنجا است. من برای دیدن آن نقاط حرکت کردم و در خانقاه شیخ مرزوق فرود آمدم... در این شهر در خانقاه شیخ شمس‌الدین الفلوی که یکی از صلحا بود، منزل کردم» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۱/ ۶۷).

وی در مسیر به چین بین سال‌های ۷۴۳-۷۴۷ ه.ق در خانقاه ابواسحاق کازرونی توقف کرد. این شیخ صاحب تربتی بود که به آن «تریاک اکبر» می‌گفتند (عطار، ۱۳۶۶: ۷۶۳). اعتقاد به تربت او چنان بود که کسانی که در دریا به مسافرت می‌رفتند، از بیم دزدان دریایی یا برای مصون ماندن در برابر توفان، نذرهایی به نام شیخ می‌کردند و چون کشتی به سلامت به ساحل می‌رسید، نذر خود را به خانقاه او می‌دادند (ابن بطوطه، ۱۳۷۰: ۲۱۷-۲۱۸).

ناگفته نماند که صوفیان طریقت کازرونیه، اسحاقیه یا همان مرشدیه در سال‌های پایانی قرن هفتم هجری قمری به هند راه پیدا کردند و علاوه بر نفوذ معنوی خود توانستند نفوذ سیاسی و اجتماعی چشمگیری در هند داشته باشند و از آنجا که بیشتر آن‌ها ایرانی بودند، به واسطه تسلط بر علم فقه توانستند به مناصب مهمی همچون قضاوت گماشته شوند. دریانوردان و بازرگانانی که در خلیج فارس، چین و هند در رفت‌وآمد بودند، به سبب احترام بسیاری که برای ابواسحاق کازرونی قائل بودند، خانقاه‌های بسیاری در امتداد راه ذکر شده ایجاد کردند؛ معروف‌ترین این خانقاه‌ها در شهر کولم و بندر کالیکوت هند (خانقاه شهاب‌الدین کازرونی) قرار داشت (عرفانی واحد و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۳-۹۲). به نظر می‌رسد خانقاه از دو جهت دارای اهمیت بوده است: ۱. مکانی مقدس برای رسیدن به حاجت، ۲. نقش تبلیغی آن مانند مسجد که مردم برای عبادت و شنیدن سخنرانی‌های مذهبی صوفیان، بدانجا روی می‌آوردند.

ابن بطوطه در سفرنامه خود برای معرفی اشخاص و به خصوص عرفا که در بیشتر موارد از آنان به «مردان خدا»، «ولی خدا»، «اولیاءالله» و «شیخ» یاد می‌کند، ابتدا شجره‌نامه آن‌ها را تا حد امکان برای خواننده بازگو می‌کند و سپس کارها و سرگذشت آنان را شرح می‌دهد. شیخ امام عالم عامل رکن‌الدین، کمال‌الدین عبدالله غاری، شیخ محمد ناقوری و... از جمله آن‌هاست (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۲۱-۴۷). وی ملاقات با شیخ محمد ناقوری را این‌گونه شرح می‌دهد: «سنذکر ذلک و لقیتم من المتعبدين بهذا المدينة الشيخ محمد الناقوری، أضافنی بزأویته؛ و کان بطبخ الطعام بیده استقذاراً للجاریة و الغلام و لقیتم بها الفقیه إسماعیل معلم کتاب الله تعالی» (ابن بطوطه، ۱۴۰۷: ۲/ ۵۶۶) در (شهر هَنور) شیخ محمد ناقوری را ملاقات کردم که او مرا به خانقاه خود مهمان کرد. ناقوری چون کنیز و غلام را ناپاک می‌دانست، غذا را خودش می‌پخت. دیگر از اشخاصی که در این شهر ملاقات کردم، فقیه اسماعیل بود که مردی خوش‌خوی و کریم و پارسا بود و شغل تعلیم قرآن را بر عهده داشت (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۱۹۹).

۶- عادات و مناسک صوفیان (روزه‌گرفتن، چله‌نشینی، اعتکاف)

۶-۱- طول عمر عابدان و زاهدان

از نکاتی که ابن بطوطه در مورد شیوخ به آن اهمیت می‌دهد، یادکرد سن و سال آن‌هاست که گاه بالغ بر ۱۴۰ سال یا حتی ۲۰۰ سال است. «در این شهر [سیوستان] شیخ سالخورده محمد بغدادی را دیدم. او در خانقاهی که بر سر خاک شیخ صالح عثمان

مردنی ساخته است، به سر می‌برد. شیخ می‌گفت که بیش از صد و چهل سال دارد و در حادثه قتل مستعصم بالله خلیفه آخر عباسی که به دست هلاؤون (هلاکو) فرزند تنکیز (چنگیز) تاتاری کافر کشته شد، حاضر بوده است. او با همه سالخورده‌گی، مردی قوی‌البنیه است و به پای خود راه می‌رود» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۲۲). «در لاهری [...] با شیخ عابد زاهد شمس‌الدین محمد شیرازی که مردی سالخورده بود و می‌گفت سالش از صد و بیست گذشته، ملاقات کردم» (همان: ۲۶-۲۷).

۲-۶- کرامات عرفا و شیوخ

ابن بطوطه در سیر و سفر با بزرگانی ملاقات می‌کند که در میان مردم به سبب برخی کراماتی که خداوند به آنان عنایت کرده، از احترام خاصی برخوردار بودند. او از اشخاصی چون کرامات شیخ جمال‌الدین، کرامات شیخ عالم محمود کُبا، شیخ صدرالدین کُهرانی، کرامات شیخ تبریزی شیخ ابوعبدالله‌المرشدی، کرامات پیر دلشاد نام می‌برد و گزارش‌هایی را نقل می‌کند که درخور توجه است:

فمنهم الشيخ الصالح العالم محمود الکبا و هو من کبار الصالحین؛ و الناس یزعمون أنه ینفق من الکون، لأنه لا مال له ظاهر و هو یطعم الوارد و الصادر و یعطى الذهب و الدثراهم و الأثواب و ظهرت له کرمت کثیرة، واشتهر بها. رأیته مرات کثیرة و حصلت لی برکته (ابن بطوطه، ۱۴۰۷: ۲/ ۴۳۰-۴۳۱). از صلحای بزرگ دهلی، شیخ عالم محمود کُبا است که مردم معتقدند روزی او از غیب می‌رسد، چه ظاهراً او مالی ندارد و باین حال به همه مسافران خوراک و زر و پول و خلعت می‌بخشد. از شیخ کرامات بسیاری به ظهور رسیده که مایه شهرت او شده است. من این مرد را بارها زیارت کردم و از برکات انفاسش برخوردار شدم (همان: ۴۶).

«می‌گویند چون شیخ (جمال‌الدین) به دمیاط آمد، در گورستان شهر منزل گزید. روزی قاضی آنجا که ابن‌عمید نام داشت، برای تشییع جنازه یکی از اعیان به گورستان آمد. شیخ را دید در آنجا نشسته، به او تعرض کرد و گفت: «تو بدعت‌گذار هستی.» شیخ گفت: «تو قاضی نادانی هستی، سواره از میان گورها می‌گذری و حال آنکه می‌دانی احترام زنده و مرده انسان یکی است.» شیخ گفت: «عمل تو زشت‌تر است که ریش خود را می‌تراشی.» شیخ گفت: «مرا می‌گویی؟» و صیحه‌ای زد و چون سر برآورد، ریش سیاه بلندی بر روی او بود. قاضی و همراهان در شگفت شدند و قاضی از استر فرود آمد. آنگاه شیخ صیحه زد و به حالت اولی خود که ریش تراشیده داشت، باز آمد. قاضی دست شیخ را بوسید و شاگرد او شد و خانقاه نیکویی برای او ساخت و تا زنده بود، ملازم خدمت شیخ بود. چون شیخ وفات یافت، او را در خانقاه خود دفن کردند. قاضی نیز وصیت کرد که بعد از مرگ در آستانه خانقاه به خاک سپرده شود تا هر کسی به زیارت شیخ رود، پای بر گور او نهد» (همان: ۶۹-۷۰). همچنین در کرامات شیخ تبریزی آورده که وی از مرگ پیش از وقت و اینکه ابن بطوطه به ملاقاتش می‌رود، خبر داده بود (همان: ۲۷۰-۲۷۱).

کرامات شیخ ابوعبدالله‌المرشدی را نیز این‌گونه نقل می‌کند که: «روزهایی که در اسکندریه اقامت داشتم، آوازه شیخ صالح ابوعبدالله‌المرشدی که از کیسه غیب خرج می‌کرد، به گوش من رسید. این شیخ در مئیه بنی مرشد انزوا گزیده بود و آنجا در خانقاهی تنها، بی‌آنکه خادمی یا مصباحی داشته باشد، زندگی می‌کرد. او جبه سیاه پشمین بر تن داشت و چون هنگام نماز رسید، مرا پیش انداخت و به من اقتدا کرد و چون خواستم بخوابم، فرمود بالای پشت‌بام خانقاه رو و در آنجا بخواب. این موقع مصادف با گرمای تابستان بود. به امیر تعارف کردم که بسم‌الله بفرماید. او در جواب این آیه را خواند: «و ما منا الا و له مقام معلوم» (یعنی جای هرکدام از ما معین و معلوم است). پشت‌بام حصیری و رختخوابی انداخته و ظرفی برای وضو با کوزه آب و کاسه گذاشته بودند و من همان‌جا بخفتم» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ج ۱، ۶۴-۶۳). این ابوعبدالله‌المرشدی همان است که ابن بطوطه مجدد در جلد دوم از وی نام می‌برد و از رسیدن او به هند خبر می‌دهد (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۱۷۷-۱۷۸).

۳-۶- روزه‌داری و عبادات

یکی از ویژگی‌های بارز عرفا، روزه‌داری، امساک و گاهی امتناع از خوردن و آشامیدن است و ابن بطوطه در این مورد از شیخ صدرالدین کهرانی نام می‌برد: «دیگر از علما و صلحای دهلی، صدرالدین کهرانی بود که روزها را روزه می‌داشت و شب‌ها را به عبادت می‌پرداخت. این مرد بالمره از دنیا قطع علاقه کرده بود، به جای جامه عبایی بر خود می‌پوشید، سلطان و ارباب دولت به زیارت او می‌رفتند، ولی او گاهی رو پنهان می‌کرد و حاضر به ملاقات آنان نمی‌شد. سلطان پیشنهاد کرد که چند قطعه ده به او ببخشید تا درآمد آن را برای اطعام دراویش و مسافرین مصرف کند، صدرالدین نپذیرفت. بار دیگر سلطان به زیارت او رفت و ده هزار دینار در برابر او نهاد، باز او از پذیرفتن امتناع نمود. می‌گفتند صدرالدین سه روز یکبار افطار می‌کند و چون این موضوع را با او در میان نهاده بودند، گفته بود من چندان از خوراک امساک می‌کنم که حالت اضطرار دست دهد و اکل میته بر من جائز گردد [...] شیخ ده روز و بیست روز پشت سر هم روزه می‌داشت و پاره بیشتر شب را به عبادت می‌پرداخت. من در ملازمت او بودم تا سلطان به سراغ من فرستاد و دوباره در دام دنیا افتادم. خداوند عاقبت کارها را به خیر فرماید» (همان: ۴۷/۲).

۳-۶-۱- هم‌عصری شیخ جلال‌الدین تبریزی با مستعصم بالله خلیفه عباسی

شیخ جلال‌الدین تبریزی نقل می‌کند که: «او عمری دراز کرده بود و خود به من گفت که مستعصم بالله خلیفه عباسی را در بغداد دیده و هنگام قتل وی در آن شهر بوده است. بعدها از اصحاب شیخ شنیدم که وی در هنگام مرگ، صدوپنجاه سال داشت و تقریباً از چهل سال باز همواره روزه می‌داشت و ده روز به ده روز افطار می‌کرد و گاو ماده‌ای داشت که با شیر وی روزه می‌شکست و همه شب به عبادت می‌پرداخت. شیخ مردی لاغراندام، بلندبالا و کم‌ریش بود» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/۲۷۰).

شیخ بهالدین مولتانی درباره عظمت شیخ جلال‌الدین هم گفته است که خاک کفش او برای من در حکم سرمه جواهر است (چوهدری، ۱۳۷۹: ۷۹). شیخ در بنگال هم توانست عده زیادی از مردم را به اسلام دعوت کند (همان: ۷۵).

۳-۶-۲- سیر و سلوک

سیر و سلوک عرفانی که ابن بطوطه از آن در سفرنامه خود نام می‌برد، بیشتر مربوط به نماز، عبادت، قرآن‌خواندن، روزه‌داری، اعتکاف، چله‌نشینی... می‌شود که اکثر کسانی که از آنان یاد می‌کند در غار و دور از مردم زندگی می‌کنند. شیخ شهاب‌الدین پسر شیخ جام، کمال‌الدین عبدالله غاری، استاد محمد عربیان هندی، شیخ صالح قطب‌الدین حیدر فرغانه‌ای و شیخ معین‌الدین باخرزی از شخصیت‌هایی هستند که در مورد طریقت آنان سخن می‌گویند؛ برای نمونه، وی به تفصیل به سیر و سلوک عرفانی کمال‌الدین عبدالله غاری پرداخته است (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/۱۶۷-۱۶۸).

در مورد شیخ فرغانه‌ای در شهر مور می‌گوید: «از هنول و وزیرپور و بجاله گذشته به شهر موری رسیدیم و آن شهری است کوچک که بازارهای خوب دارد. شیخ صالح سالخورده قطب‌الدین حیدر فرغانه‌ای را در این شهر ملاقات کردم و او مریض بود و مرا دعا کرده و گرده نانی جوین به من داد. از خود شیخ شنیدم که سنش بالغ بر صدوپنجاه می‌باشد. اصحاب شیخ می‌گفتند که او همیشه روزه‌دار است و غالباً چند روز پشت سر هم افطار نمی‌کند و بسیاری از اوقات معتکف است. گاهی چهل روز تمام در خلوت به سر می‌برد و تمام قوت او در این مدت، چهل دانه خرما می‌باشد، هر روز به یک خرما. من در دهلی شیخ رجب برقی را نیز دیدم که با چهل خرما به چله نشست و بعد از چهل روز که درآمد، سیزده دانه خرما هم باقی بود» (همان: ۱۸۱/۲).

۶-۵- بخشش عرفا و شیوخ

ابن بطوطه در موارد بسیاری به صورت مفصل از بخشش و اطعام مساکین و فقرا توسط این اولیا سخن می‌گوید که از آن جمله می‌توان به برهان‌الدین، شیخ قطب‌الدین بختیار کعکی (کاکلی)، (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۴۵) و شیخ مقتصد (همان: ۱۸۸) اشاره کرد.

۶-۵-۱- بی‌اعتنایی صوفیان نسبت به دربار و حکومت

«برهان‌الدین یکی از بزرگان و عاظم و مردی کریم و گشاده‌دست بود. او هر چه به دست می‌آورد، در راه بذل و بخشش مصرف می‌کرد. حتی گاهی وام می‌گرفت و به مردم می‌داد. داستان او به گوش سلطان رسید. چهل هزار دینار به او فرستاد و خواهش کرد که به دهلی بیاید. برهان‌الدین پول‌ها را گرفت و قروض خود را پرداخت، ولی به کشور ختا نرفت و به هندوستان نیامد و گفت من پیش پادشاهی که علما در محضر او باید سرپا بایستند، نمی‌روم» (همان: ۲/ ۸۸).

۶-۶- ترک تعلقات دنیوی

ترک تعلقات دنیوی از دیگر خصوصیات عرفا است که ابن بطوطه از آن نام برده است. در این مورد می‌توان به عضدالدین شبانکاره‌ای، شیخ شهاب‌الدین، شیخ شمس‌الدین پسر تاج‌العارفین اشاره کرد که در مورد او می‌گوید: «عضدالدین شبانکاره‌ای در ولایت خود مردی ملا و فاضل و بزرگوار و مشهور و مورد احترام بود و چون آوازه فضل و دانش وی به گوش سلطان رسید، ده هزار دینار به شبانکاره فرستاد تا بدو بدهند، لیکن این مرد به هندوستان نیامد و سلطان هرگز او را ندید» (همان: ج ۲، ۸۸).

ابن بطوطه به گوشه‌گیری و انزوا و نیز ترک تعلقات دنیوی شیخ هود و شیخ اصفهانی هم اشاره می‌کند (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ج ۲، ۱۱۰-۱۰۹).

۶-۶-۱- ملاقات با اعقاب صوفیان ایرانی هند

در مورد شیخ شهاب‌الدین خراسانی می‌گوید: «شیخ شهاب‌الدین پسر شیخ جام خراسانی بود که شهر جام در خراسان بود که شهر جام در خراسان بدو منسوب است. این شهاب چنانکه آورده‌ایم، از بزرگان مشایخ و صلحا و فضلا بود. چهارده روز متوالی روزه می‌گرفت، سلطان قطب‌الدین و تغلق درباره او ارادتی وافر داشتند و به زیارت او می‌رفتند. چون سلطان محمد به مسند فرمانروایی نشست، تصمیم گرفت که دست شیخ را در یکی از کارهای دیوانی بند کند؛ چه او عادت داشت که فقها و مشایخ و صلحا را در دستگاه خود به خدمت بگمارد و استدلال می‌کرد که مسلمانان صدر اول کارهای دیوانی را فقط به دست علما و صلحا می‌دادند. شیخ شهاب‌الدین از قبول خدمت امتناع کرد. سلطان این مطلب را در مجلس عمومی پیش کشید و به او تکلیف کرد که منصبی را بپذیرد، شیخ ابا نمود و از این امر خشمگین گشت و به شیخ ضیاء‌الدین سمنانی دستور داد که ریش شیخ بتراشد. ضیاء‌الدین از قبول این فرمان امتناع نمود و گفت من این کار را نمی‌کنم. سلطان بفرمود تا ریش هر دو را بتراشیدند و ضیاء‌الدین را به نواحی تلنگ تبعید کرد، ولی پس از مدتی منصب قضاوت آن نواحی را به او مفوض داشت و او در همان جا وفات یافت» (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۲/ ۱۰۵).

۷- نتیجه

تصوف به‌عنوان یک جریان اسلامی فعال در منطقه شبه‌قاره، نقش بسزایی در گسترش اسلام و اسلام‌آوری مردمان هند ایفا کرد. صوفیان نیز با به‌کارگیری شیوه‌های سلوک معنوی و احترام به آداب و سنن مردم شبه‌قاره تعامل مثبتی با آنان ایجاد کردند و از این رهگذر توانستند بسیاری از مردم را به سوی خود جذب کنند. از مهم‌ترین صوفیان شبه‌قاره، صوفیان و عارفان ایرانی بودند که راه شبه‌قاره را بنا به دلایل متعدد در پیش گرفتند و در آنجا سکنی گزیدند. از منابع معتبری که به شناسایی هرچه بیشتر صوفیان ایرانی تبار شبه‌قاره می‌پردازد و اطلاعات ارزشمندی در زمینه عرفان و تصوف ایرانی ارائه می‌کند و نیز منبعی غنی برای شناخت بیشتر عرفای ایرانی که در هند اقامت داشته‌اند، به حساب می‌آید، سفرنامه ابن بطوطه است. او بسیاری از عارفان، صوفیان، فقیهان و دانشمندان آن روزگار را نام می‌برد که ایرانی بوده‌اند و از آنان به «مردان خدا»، «ولی خدا»، «اولیاءالله» و «شیخ» یاد می‌کند. وی ابتدا شجره‌نامه آن‌ها را تا حد امکان برای خواننده بازگو می‌کند و سپس در مورد سیره، اعمال، کرامات و سرگذشت آنان توضیحاتی می‌آورد. به‌طور کلی طریقت سیروس‌سلوک، عبادت و روزه‌داری، شیوه لباس و خرقه‌پوشیدن و آداب آن، کرامات عرفانی، ترک تعلقات دنیوی، گوشه‌گیری و عزلت، بخشش و اطعام مساکین و یادکرد سن و سال عرفا که گاه بالغ بر ۱۴۰ سال یا حتی ۲۰۰ سال است، از مهم‌ترین و برجسته‌ترین نکاتی است که مورد توجه ابن بطوطه در سفرنامه است. سفرنامه وی اطلاعاتی در مورد ترک تعلقات عارفان ایرانی تبار هند به دست می‌دهد که در نوع خود بی‌نظیر و درخور توجه است. این سفرنامه در برخی موارد اطلاعات تاریخی مربوط به عرفا و صوفیان ایرانی را نیز کامل می‌کند.

۸- منابع

- ابن بطوطه (اللواتی الطنجی)، محمدبن عبدالله. (۱۴۰۷ه.ق). *رحلة ابن بطوطه: تحفة النظائر فی غرائب الأمصار و عجائب الأسفار*. گردآوری و تألیف: الشیخ محمد عبدالمنعم العریان، بیروت: دارالحیاءالعلوم.
- ابن بطوطه. (۱۳۷۶). *سفرنامه ابن بطوطه*. ترجمه محمدعلی موحد، ۲ جلدی، چاپ ششم، تهران: سپهر نقش.
- البستانی، فؤاد أفرام. (۱۹۸۶). *الروائع*. بیروت: دارالمشرق.
- امیری، کیومرث. (۱۳۷۴). *زبان و ادبیات فارسی در هند*، تهران، انتشارات شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
- پروینی، خلیل؛ کنجوریان، فرشته. (۱۳۸۸). بررسی سفرنامه ابن بطوطه از منظر ادبیات تطبیقی، *نشریه ادبیات تطبیقی*، (۱): ۱۹-۳۷.

- جابری‌نسب، نرگس. (۱۳۸۸). مهاجرت ایرانیان به هند، *مطالعات شبه‌قاره*، (۱): ۲۵-۶۵.
- چند، تارا. (۱۳۷۴). تأثیر اسلام در فرهنگ هند، ترجمه علی پیرنیا و عزالدین عثمانی، تهران: پاژنگ.
- چودهری، ممتازبیگم. (۱۳۵۰). تأثیر صوفیان ایران در شبه‌قاره پاکستان و هند، مجموعه مقالات تأثیر معنوی ایران در پاکستان، جعفر قاسمی، تیر معنوی ایران در پاکستان، بی‌جا: اداره اوقاف پنجاب لاهور.
- چوهدری، شاهد. (۱۳۷۹). سیر تصوف و عرفان از ایران به شبه‌قاره و سهم عارفان تبریزی در آن شیخ جلال‌الدین تبریزی، *نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز*، ۱۷۷: ۶۱-۱۰۲.

چوهدری، شاهد. (۱۳۸۴). گسترش تصوف و عرفان در شبه‌قاره و زبان فارسی در سده هفتم به وسیله چشتیه، ادیان و عرفان

سال چهارم، ۱۱: ۱۳-۳۳.

دادخواه، حسن، غلامی، کلثوم. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی سفرنامه ناصر خسرو و ابن بطوطه، ششمین کنفرانس همایش پژوهش‌های ادبی، ۱-۲۲.

رضایی، رضا؛ شیخ، محمد. (۱۳۹۴). زبان فارسی در هند براساس ملاحظات ابن بطوطه؛ براساس کتاب تحفة النظار فی غرائب الأمصار و عجائب الأسفار معروف به رحلة ابن بطوطه. مطالعات شبه‌قاره، ۷(۲۴): ۶۷-۷۷.

شمیسا، سیروس. (۱۳۷۶). سبک‌شناسی شعر، چاپ سوم، تهران: انتشارات فردوس.

شیخ عطّار، علیرضا. (۱۳۸۱). دین و سیاست: مورد هند، تهران: انتشارات وزارت خارجه.

طاهری، سید مهدی. (۱۳۸۹). بررسی جریان تصوف در شبه‌قاره، مطالعات شبه‌قاره، ۲(۵): ۲۹-۵۴.

عباس رضوی، سید اطهر. (۱۳۸۹). تصوف در شبه‌قاره هند، مترجم علی آقانوری، فصلنامه اقوام و مذاهب، ۴(۱۵): ۱۳۴-۱۵۴.
عرفانی واحد، فاطمه؛ واثق عباسی، عبدالله؛ مشهدی، محمدمامیر. (۱۳۹۴). مرشدیه و بازتاب آن در شبه‌قاره، مطالعات شبه‌قاره، ۷(۲۳): ۹۶-۷۷.

عطّار، فریدالدین. (۱۳۶۶). تذکره الاولیاء، به کوشش محمد استعلامی، تهران.

عطایی، عبدالله. (۱۳۹۲). نقش و جایگاه میرشمس الدین عراقی در گسترش تشیع در کشمیر بر اساس تحفه الاحباب، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پرتال جامع علوم انسانی.

قبول، احسان؛ رادمرد، عبدالله؛ شریعت‌پناه، زهرا. (۱۳۹۷). تصویرشناسی زنان در سفرنامه ابن بطوطه. زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، ۴: ۵۹۵-۶۱۲.

قلعه آقابابایی، زهرا. (۱۳۹۷). بررسی تطبیقی سفرنامه‌های ابن بطوطه و ابن جبیر. رشد آموزش تاریخ، ۲۰(۲): ۵۰-۵۶.

کراچکوفسکی، ایگناتی یولیانوویچ. (۱۳۷۶). تاریخ نوشته‌های جغرافیایی در جهان اسلامی. ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ اول، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

گنجی، نرگس؛ اشراقی، فاطمه. (۱۳۹۳). تصویر ایران و ایرانیان در سفرنامه ابن بطوطه. کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی، ۱۵: ۱۵۷-۱۸۰.

گوهرین، سید صادق. (۱۳۷۶). شرح اصطلاحات تصوف، جلد اول، چاپ دوم، تهران: انتشارات زوار.

محمدی‌افشار، هوشنگ. (۱۳۸۸). سفر در متون نثر عرفانی، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۱۴: ۲۷-۵۰.

محمود، سید فیاض؛ عابدی، سید وزیر الحسن. (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات فارسی در شبه‌قاره، ترجمه مریم ناطق شریف، تهران: نشر رهنمون.

منتظری، محمد؛ پازوکی، شهرام؛ اسفندیار، محمودرضا. (۱۴۰۰). گونه‌شناسی روابط صوفیان با هندوها از دوره میانه تا سلطنت گورکانیان هند، پژوهشنامه ادیان، ۱۵(۳۰): ۲۴۰-۲۶۴.

هاشم‌پور سبحانی، توفیق. (۱۳۷۷). *نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند، چاپ اول، تهران: دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.*

هندوشاه استرآبادی، محمدقاسم. (۱۳۷۸). *تاریخ فرشته، همراه با تصحیح و تعلیقات محمدرضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.*

یکتایی، مجید. (۱۳۵۳). *نفوذ فرهنگ و تمدن ایران و اسلام در سرزمین هند و پاکستان، تهران: اقبال.*